

K problematice neolitu na Balkáně II

doc. PhDr. Miroslav Popelka, CSc.

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou UK FF

LS 2009

Literatura k tématu (neolit bývalé Jugoslávie)

Archeologický atlas pravěké Evropy (sign A 483, str. 467-470)

Praistorija jugoslavenskih zemalja II Neolitsko doba (sign. V 34)

Neolit centralnog Balkana (O 78)

Srejović: The Neolithic of Serbia (V 84)

Marković: Neolit Crne Gore (V 48)

Vinča u praistoriji i srednem veku (V 35)

Brukner – Jovanović – Tasić: Praistorija Vojvodine (T 131)

Dějiny bádání:

3 základní etapy:

1. do 1. světové války
2. meziválečné období
3. po 2. Světové válce

Ad 1. Butmir – jediné velké neolitické sídliště (1893-1896)

Vinča – M. Vasić zahájil výzkum 1908-1913

Ad 2. 1918-1941 učiněn významný pokrok ve výzkumu jugoslávského neolitu

Vinča – M. Vasić 1924, 1928-1933

Starčevo – 1931-1932 Fewkes, Ehrich, Grbić

Ad 3. velký rozmach terénní výzkumné činnosti

Vinkovci, Lepenski Vir, Vlasac, Porodin, Zelenikovo atd.

Základní periodizace:

A prekeramický neolit (protoneolit)

kultura Lepenski Vir – význam pro řešení problematiky přechodu od
lovecko-sběračských společností k zemědělským

B keramický neolit (klasický neolit)

nástup zemědělských společností, vývoj v jednotlivých regionech bývalé
Jugoslávie (dle přehledu v Praistorija jugoslavenskih zemalja

Schéma chronologických vztahů kultury Lepenski Vir s různými oblastmi jihovýchodní Evropy

Iron Gates Gorge	Karpathian Pannonian Balkans	Macedonia	Bulgaria	Thessaly	Central Europe	Date BC ca.
	Vinča	Vinča	Karanovo IV	Dimini	LinearBand Keramik	5000
Starčevo IIB	Starčevo Körös Cris	Vršnik	Karanovo III	Early Neolithic III (Sesklo)		5500
Lepenski Vir	Starčevo Körös Cris	Vršnik	Karanovo II	Early Neolithic III (Sesklo)		6000
Lepenski Vir	Gura Baciului	Anzabegovo I	Karanovo I	Early Neolithic II (Proto Sesklo)		6500
Lepenski Vir						7500

Tab. 1. Schematic representation of the chronological relationships between geographic regions in South-east Europe. Dates BC only approximate.

Roksandić, M. 2000: Between Foragers and Farmers in the Iron Gates Gorge..., Documenta Praehistorica XXVII, 1-100

Lepenski Vir

Dragoslav Srejović PJZ str. 33-76

Ivana Radovanović – Barbara Voytek APL 29, 1997, 19-32 (Z 198)

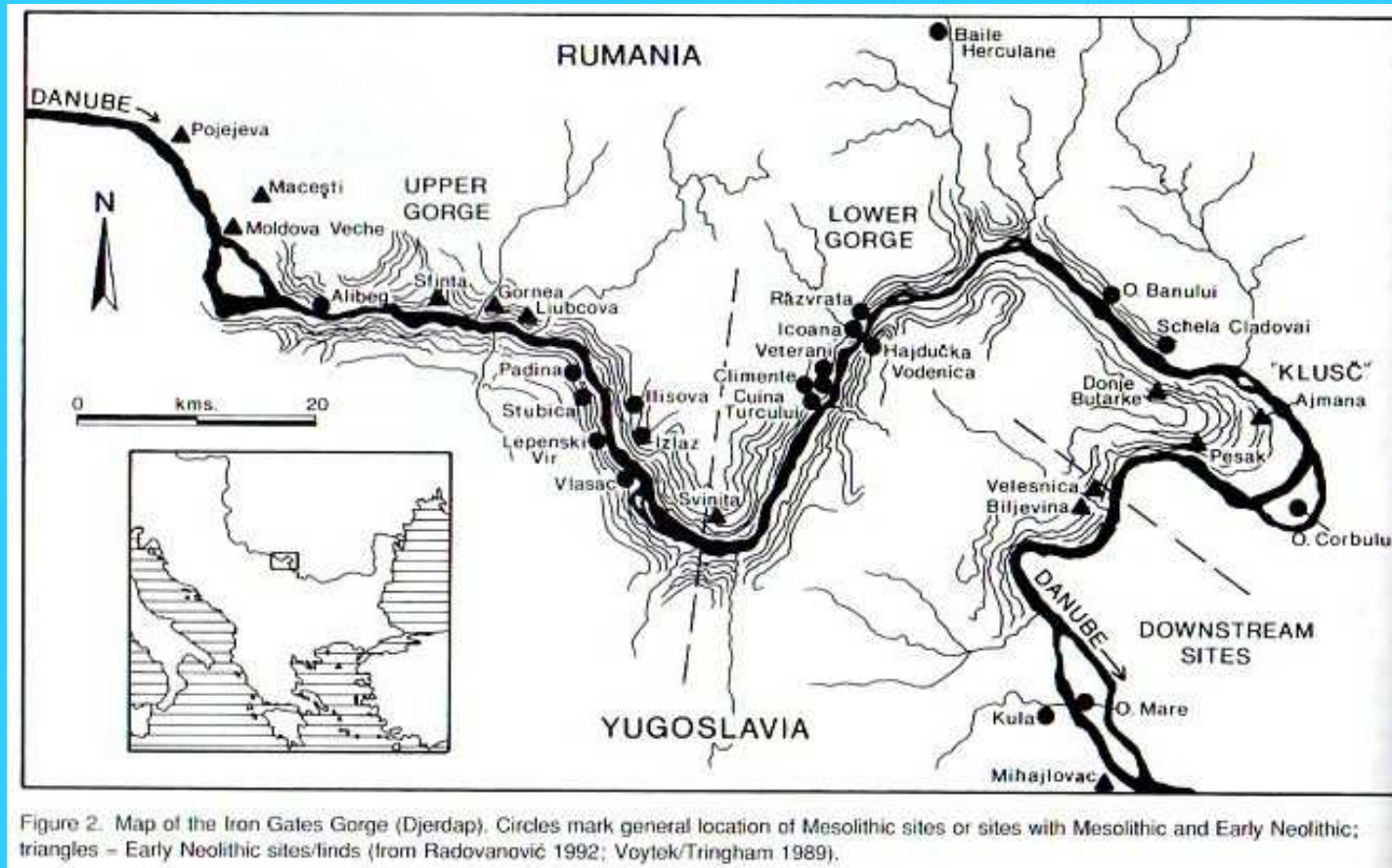
Documenta Praehistorica (Z 397) – řada studií k problematice kultury LV

Mapa Srbska

Mapa oblasti Železná vrata na Dunaji (Djerdap)

Železná vrata na Dunaji (Iron Gate)

Okolí Lepenskiho Viru

Kultura Lepenski Vir

Djerdap je označován jako postpleistocénní útočiště podél Dunaje

Při stavbě vodní elektrárny zde jugoslávští a rumunští archeologové objevili řadu sídlišť na obou březích řeky Dunaj. Výzkumy začaly v roce 1960, zdejší mezolitické osídlení bylo datováno od konce 8. do 1. poloviny 6. tisíciletí.

Dějiny bádání:

1. fáze 1960 – 1971

1966 – objeveno sídliště Lepenski Vir

1968 – získány hlavní elementy pro rekonstrukci nové kultury

architektura a skulptury na pravém břehu

kostěná a kamenná industrie na obou březích

Lépe byly publikovány výsledky výzkumu na jugoslávském břehu Dunaje, na základě výsledků z Lepenského Viru Srejović poprvé předložil ideu, že jde o předchůdce klasické fáze k. Starčevo

Kultura Lepenski Vir

2. fáze polovina 70. Let

- provedeny nové analýzy archeologické, archeozoologické a antropologické
- další snahy o řešení chronologie, Srejović dále zdůrazňuje protoneolitický charakter jak kultury Lepenski Vir, tak kultury Schela Cladovei, částečně kvůli lokální domestikaci psa, výskytu obilných zrn a novému projevu umění a náboženství
- myšlenka autochtonnosti v procesu neolitizace Centrálního Balkánu
- Jovanović (Starinar 22, 1974) přichází s úplně novou koncepcí, dělí pravěk Železných vrat (10. – 5. tis. př. n. l. do dvou fází

1. perioda – skupiny lovců, sběračů a rybářů (epipaleolit, mezolit)

2. perioda – skupiny rybářů a zemědělců (časný neolit Železných vrat

Kultura Lepenski Vir

3. fáze konec 70. Let

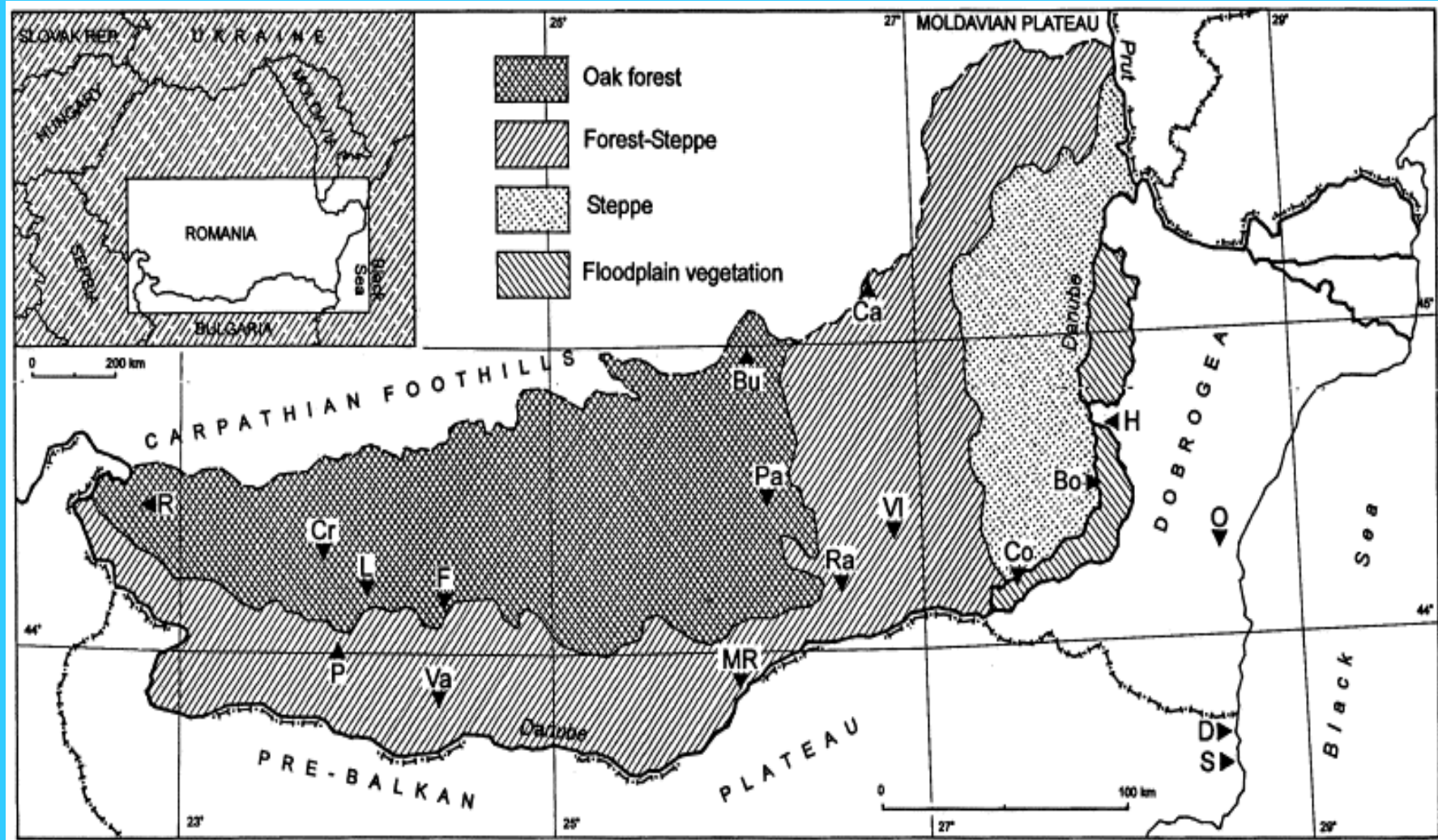
- objevili se nové publikace (Vlasac, PJZ, Lichardus et.al. 1985: La Protohistoire de l'Europe, Paris)

- nové také analýzy ŠI z Vlasacu, Lepenského Viru, Padiny a analýzy rostlinných zbytků

- analýza ŠI prokázala jasně kontinuitu mezi epipaleolitem a mezolitem Železných vrat, výskyt geometrických tvarů a čepelová technologie s použitím kvalitnějších surovin odpovídaly procesu neolitizace – výskyt trapezů apod. jasně ukázal na kontakt s osídlením starčevsko-krišským

ŠI – suroviny v epipaleolitu a mezolitu byly místního původu, suroviny ze vzdálenějších oblastí (např. obsidián) tvořily pouze malé procento. Přesto jsou dokladem široké výměnné sítě, do níž byli obyvatelé oblasti Železných vrat zapojeni. Významnější roli ve výměnné distribuci kamenných surovin zaznamenáme v časném neolitu Železných vrat, když se hlavním elementem mezi surovinami stal pazourek z „pre-Balkan Plateau“

Pre-Balkan Plateau

Definice mezolitu

Jako problém vidí autorky studie právě definici mezolitu. Původně byl m. definován na základě ekonomiky nebo ještě specifičtěji na základě způsobu opatřování obživy. Na změnu měl jistě vliv konec lovu velké stádní zvěře a současná degenerace kamenných nástrojů (Zvelebil). Antropologové, studující žijící lovecko-sběračské společnosti poznamenávají, že takové společnosti byly často charakterizovány podle parametrů, které postrádají (zejména zemědělství a chov zvířat). Je třeba chápat, že období mezolitu nebylo obdobím homogenním, ale že je třeba u těchto postglaciálních lovecko-sběračských společností uvažovat o značné variabilitě.

Archeologové budou tuto periodu bezpochyby chápat jako následující po pleistocénu s ekonomikou, založenou na typickém způsobu opatřování potravy.

Definice mezolitu v Djerdap

Oblast představuje ojedinělé přírodní prostředí s množstvím mikrozon, jejichž klimatické podmínky jsou proměnlivé v závislosti na nadmořské výšce a na umístění v rokli (z angl. *gorge*). Oblast Djerdapu nebyla postižena extrémními změnami v postglaciálním období a taj je rokle označována jako jakési útočiště pro lovce a sběrače. V topografii rokle jsou patrná místa (ač rozlohou omezená) s obdělávatelnou půdou pro zemědělství a chov zvířat byl rovněž možný. Palynologické studie prokázaly široké spektrum rostlin, které v období mezolitu mohly obohacovat či zpestřovat potravu lidských populací, žijících v rokli.

Detailní analýza prokázala nejméně 3 skupiny osídlení v mezolitu (8.- 6. tis.)

- 1) *Upper Gorge* (Padina, Stubica, Vlasac, Lepenski Vir)
- 2) skupina, která se patrně oddělila od první a posunula se po proudu Dunaje (Kula, Ostrovul Mare)
- 3) Skupina nebo více skupin, které se usadily v *Lower Gorge* (Īcoana, Razvrata, Schela Cladovei atd.)

Model osídlení Železných Vrat (Iron Gate)

(podle Radovanović – Voytek, 1997)

Autorky v roce 1989 představily model, charakterizovaný 3 faktory:

- usazení
- uchovávání potravy
- směna

Autorky tvrdí, že lovci a sběrači se v této oblasti méně pohybovali a proto byli nuceni více využívat místní zdroje jak pro obživu, tak pro přípravu nástrojů

Důležité interpretační zdroje

Kamenné kruhy, nalezené ve Vlasacu jsou interpretovány jako stanové kruhy, tedy věnec kamenů při obvodu příbytku – ovšem mohly být používány také v procesu přípravy potravy při úpravě divokých semen

Kamenné paličky a hmoždíře, interpretované často např. jako oltářky (Lepenski Vir, Padina), mohly být používány pro drcení semen a ořechů – to navíc podporují nalezené stopy opotřebení (wear traces) na kamenných artefaktech

Získávání rostlinné potravy je doloženo také nálezem parohového nástroje ve Vlasacu – bylo zjištěno, že byl použit při práci v půdě

Pylová analýza koprolitů z Vlasacu a Icoany prokázala vysoký podíl rostlin ve stravě

Ukazatelé zbytků fauny prokázaly celoroční aktivitu v tomto ohledu – pocházejí z ryb, prasete, jelena a divokého tura

Usazení (sedentismus)

Jedním z elementů, směřujících k definování mezolitu Djerdapu byl právě sedentismus. Ačkoli model prodělení zdrojů nemůže být vnímán jako příčina zvýšeného sedentismu, sehrál určitě nějakou roli, zvláště z hlediska, že sedentismus vedl ke zvyšování hustoty obyvatelstva.

Uchovávání potravy mohlo sloužit jako možný zdroj celkového vývoje, přestože doklady pro to nejsou v oblasti Djerdapu výrazné.

Využití zdrojů: lovci a sběrači využívali široké spektrum divokých zvířat a ryb. Ryby velmi důležitým zdrojem obživy, ne však jediným nezbytným. V epipaleolitu a časném mezolitu byly využívány všechny druhy ryb, v pozdním mezolitu se rybolov soustředil zejména na kaprovité ryby. Tento zdroj zajistil určitá období hojnosti a také možnost uchovávání a vytváření potravních rezerv. Možná to mohlo mít vliv na změny v hustotě populace, což lze například ještě dnes sledovat u současných lovecko-sběračských společenství.

Sociální spletitost

Mezolit v oblasti Djerdap přetrvával několik stovek let po objevení místního časného neolitu a mohl se udržet až do počátků časného horizontu kultury Vinča.

Rozdíly ve třech samostatných skupinách lze sledovat v prvcích architektury a dalších jevech (ŠI, zejména použité suroviny)

Svatyně a skulptury v Lepenském Viru jsou v kontrastu k jinému typu nepočetných skulptur v oblasti *Lower Gorge*.

Na 5 lokalitách djerdapského mezolitu bylo zaznamenáno větší množství pohřbů, které ukazují na stratifikaci zdejší společnosti. Jovanović se zabývala jak strukturou pohlaví, tak věku pohřbených. Zjištěny byly pohřby M Ž i D, i když ne v totožných proporcích v rámci celého osídlení:

Padina: M – 48%, Ž – 36%, D – 16%

Lepenski Vir: M – 18%, Ž – 11%, D – 70% (!!!)

Djerdap: M – 45/54%, Ž – 22/36, D – 16/29

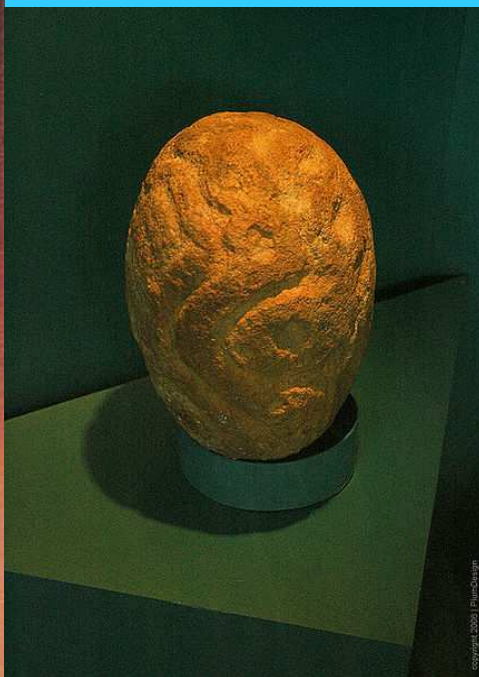
Milodary: Vlasac, Lepenski Vir, Padina (dolů po proudu milodarů ubývá!)

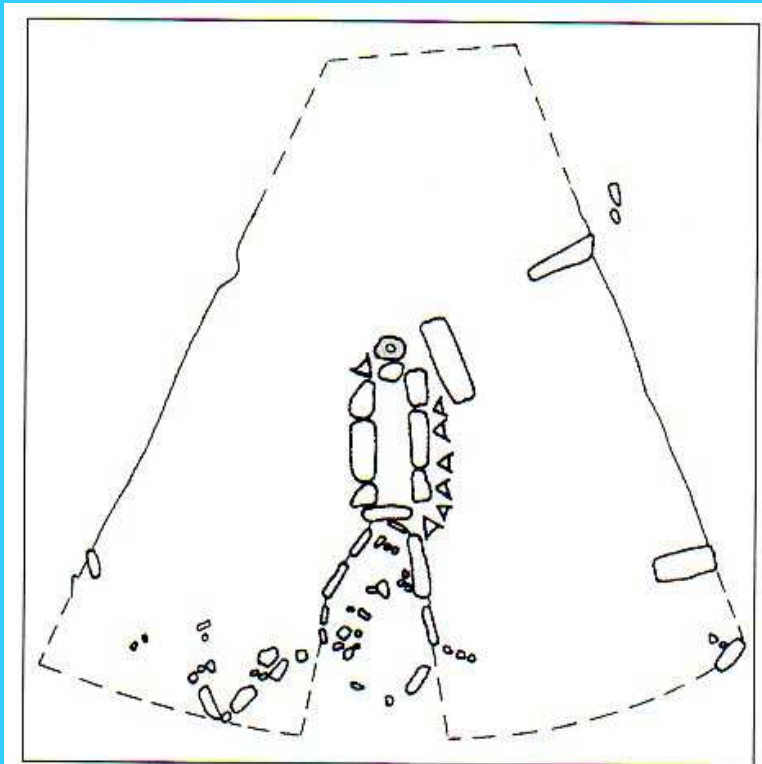
Lepenski Vir (rekonstrukce sídliště)

Lepenski Vir (skulptury)

Lepenski Vir (z problematiky pohřebního ritu)

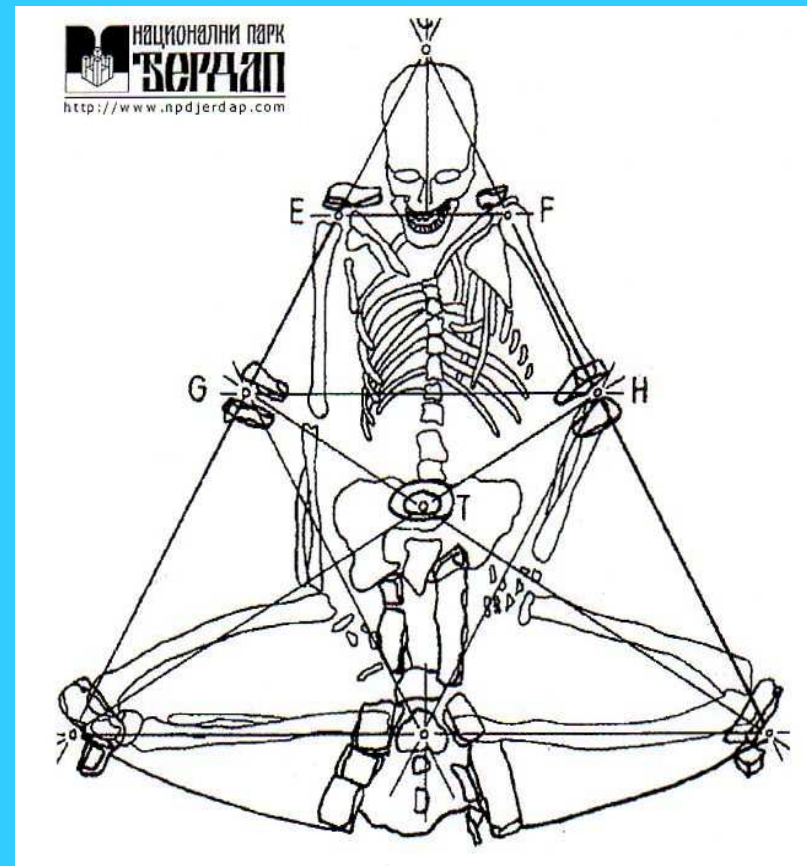
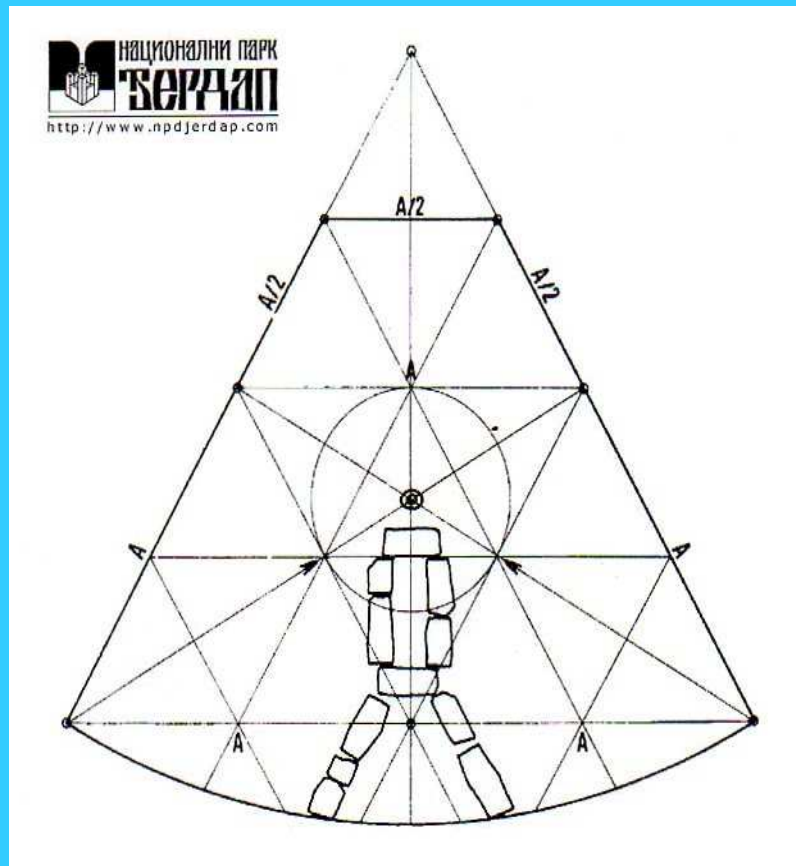

Fig. 5. House 32 containing burial 70, Lepenski Vir (after Srejović and Babović 1983).

Fig. 4. Early Mesolithic burial, from Proto-Lepenski Vir (Institute of Archaeology, Belgrade).

Lepenski Vir (z problematiky pohřebního ritu)

Image mezolitu

Otázka č. 1: co vedlo mezolitiky v Djerdapu k přijetí neolitizace???

Fig. 2. Did Mesolithic foragers dream of becoming Neolithic farmers and herders? Originally published in Guilaine (1987.124). Reprinted with permission.

Tzv. prekeramický neolit

Marković, Č: 1985: Neolit Crne Gore. Beograd.

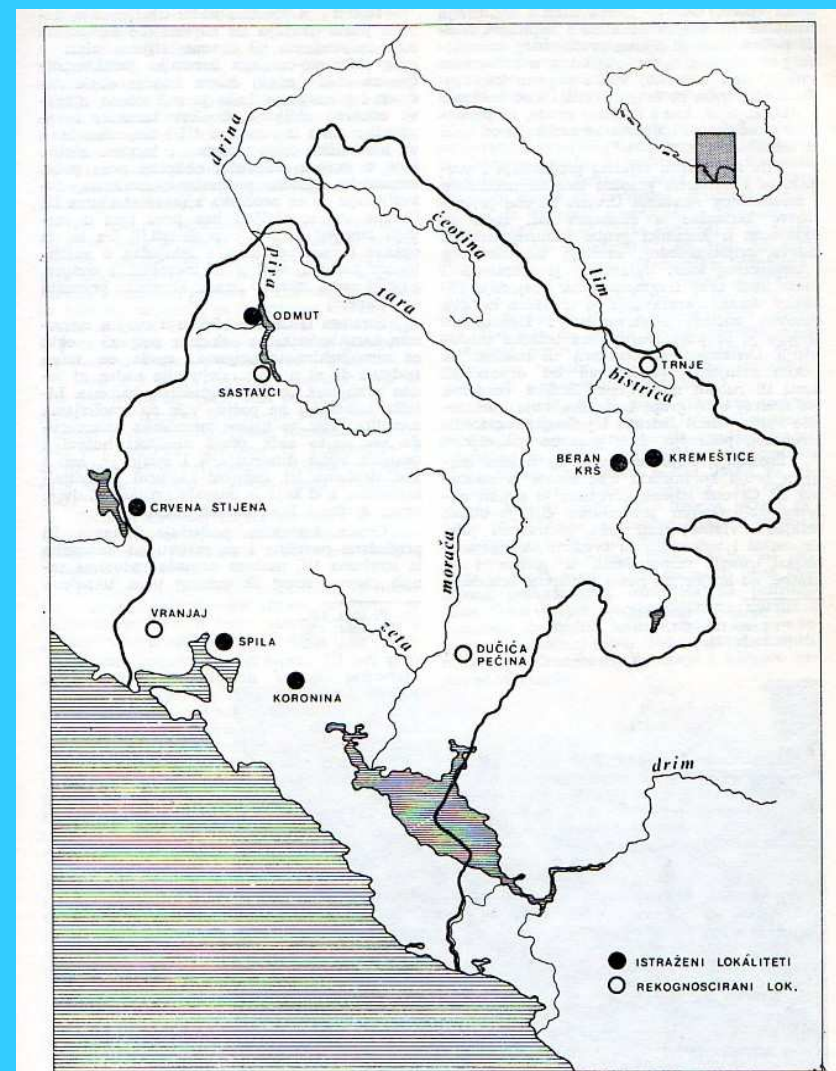
Systematické výzkumy jeskyň v Černé Hoře ve druhé polovině 20. století
Sídliště byla objevena jak na pobřeží, tak směrem do vnitrozemí (5 lokalit)

Crvena Stijena: jeskyně na levém břehu řeky Trebišnjica, ve vápencové oblasti
700 m. n m.

Prokázáno zde kontinuální osídlení od středního paleolitu do středního neolitu

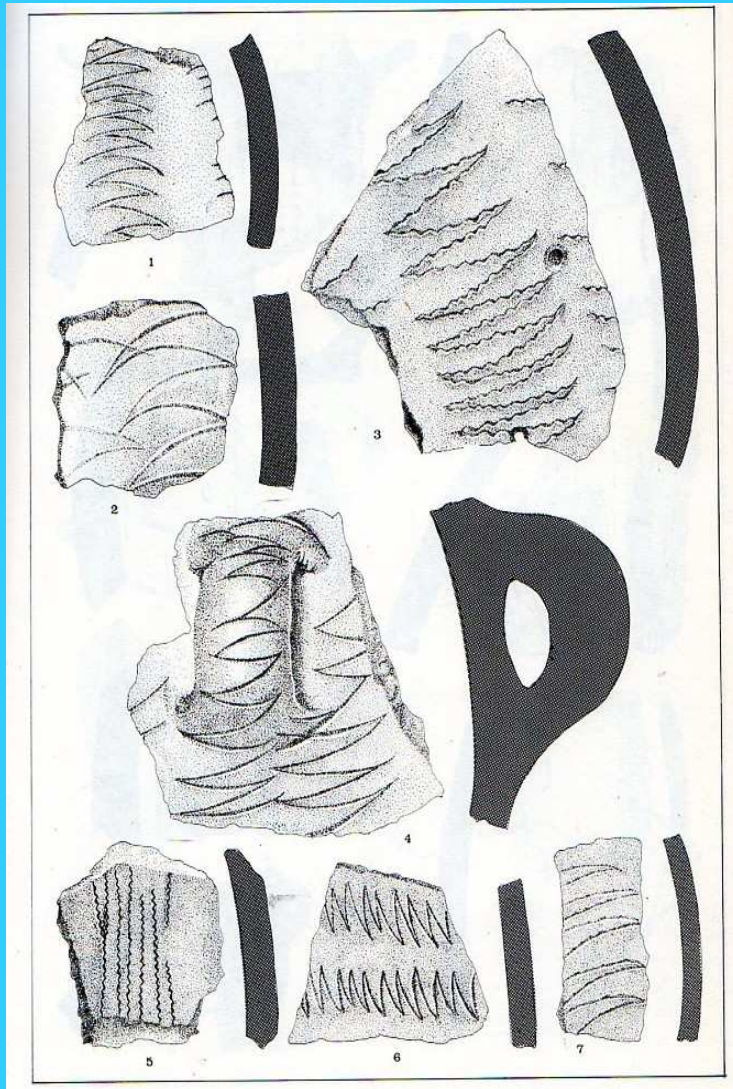
- uloženiny v jeskyni mají mocnost 20,3 m, obsahují celkem 31 kulturních vrstev v 15 chronologických vrstvách
- vrstva IV je mezolitická, vrstva III patří časnému neolitu, právě kontinuita těchto dvou vrstev je velmi důležitá pro studium původu a vývoje neolitu na území Černé Hory (**vrstva III obsahuje keramiku impresso**)
- vrstva III: ŠI a KI koresponduje s nálezy z vrstvy IV
ekonomie založena na lovu a není žádný doklad pěstitelství a chovatelství
- „neolitická“ ekonomie se projevuje teprve ve vrstvě II

Mapa lokalit v Černé Hoře

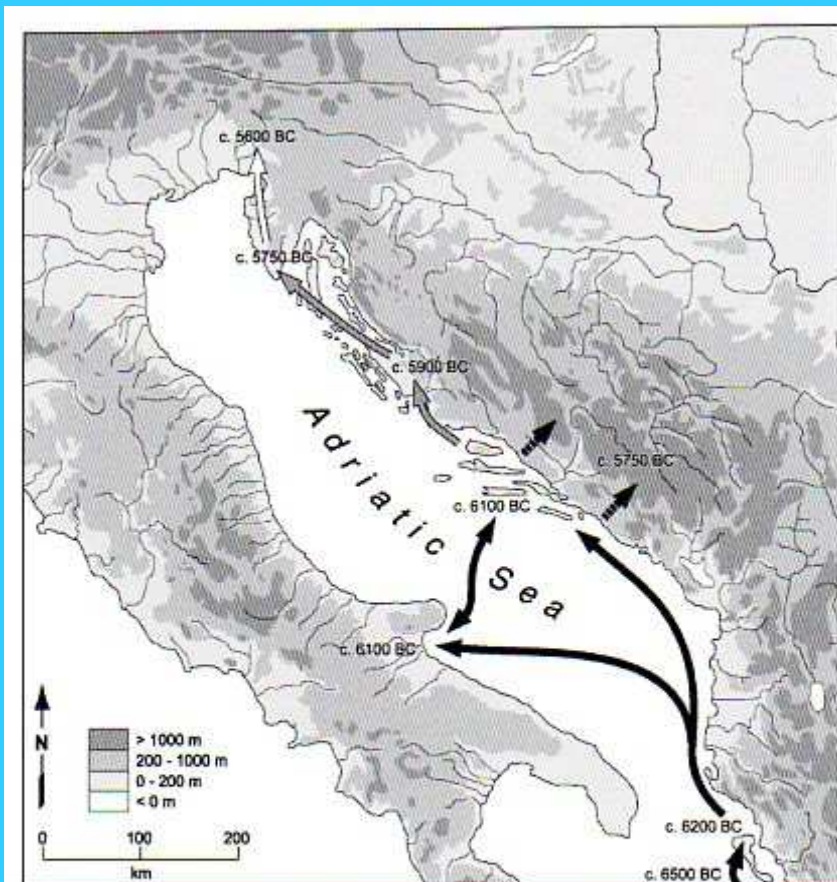

Sl. 1 — Neolitska nalazišta u Crnoj Gori
Fig. 1 — Neolithic sites in Montenegro

Keramika impresso (kardiová)

Problematika šíření impresso keramiky v Adriatické oblasti na základě kalibrovaných dat

Fig. 4. Model of the spread of farming and herding in the Eastern Adriatic region. Black, solid lines: first phase of rapid 'leapfrog colonization' associated with Impressed Wares. Grey lines: second phase of slow 'agropastoral expansion' associated with Impressed Wares. White lines: third phase of 'agropastoral expansion' associated with Danilo/Vlaška pottery. Black, dashed lines: adoption of herding and farming through 'individual frontier mobility'.

Neolit centrálního Balkánu

Bývalá Jugoslávie: 2 základní oblasti

- a) balkánsko-anatolská
- b) severobalkánsko-panonská

Aznabegovo: kulturní skupina na území Makedonie, sídliště na říčních terasách
vztahy k *Protosesklo*, *Nea Nikomedeia*, kontakt s *Karanovo I*

Starčevo: komplex od Bulharska (*Karanovo I,II*, *Kremnikovci*)
přes býv. Jugoslávii (Srbsko, Makedonie)
do Rumunksa (Moldavsko)

Komplex nebyl úplně jednotný, ale spojuje jej řada prvků:

- menší obdélné domy, stěny ze slabších kůlů, omazaných hlínou, ohniště/pec
- sídliště většinou samostatná, v Bulharsku spodní vrstvy tellů
- pohřby vzácně (! LV), jen uvnitř sídlit', skrčená poloha

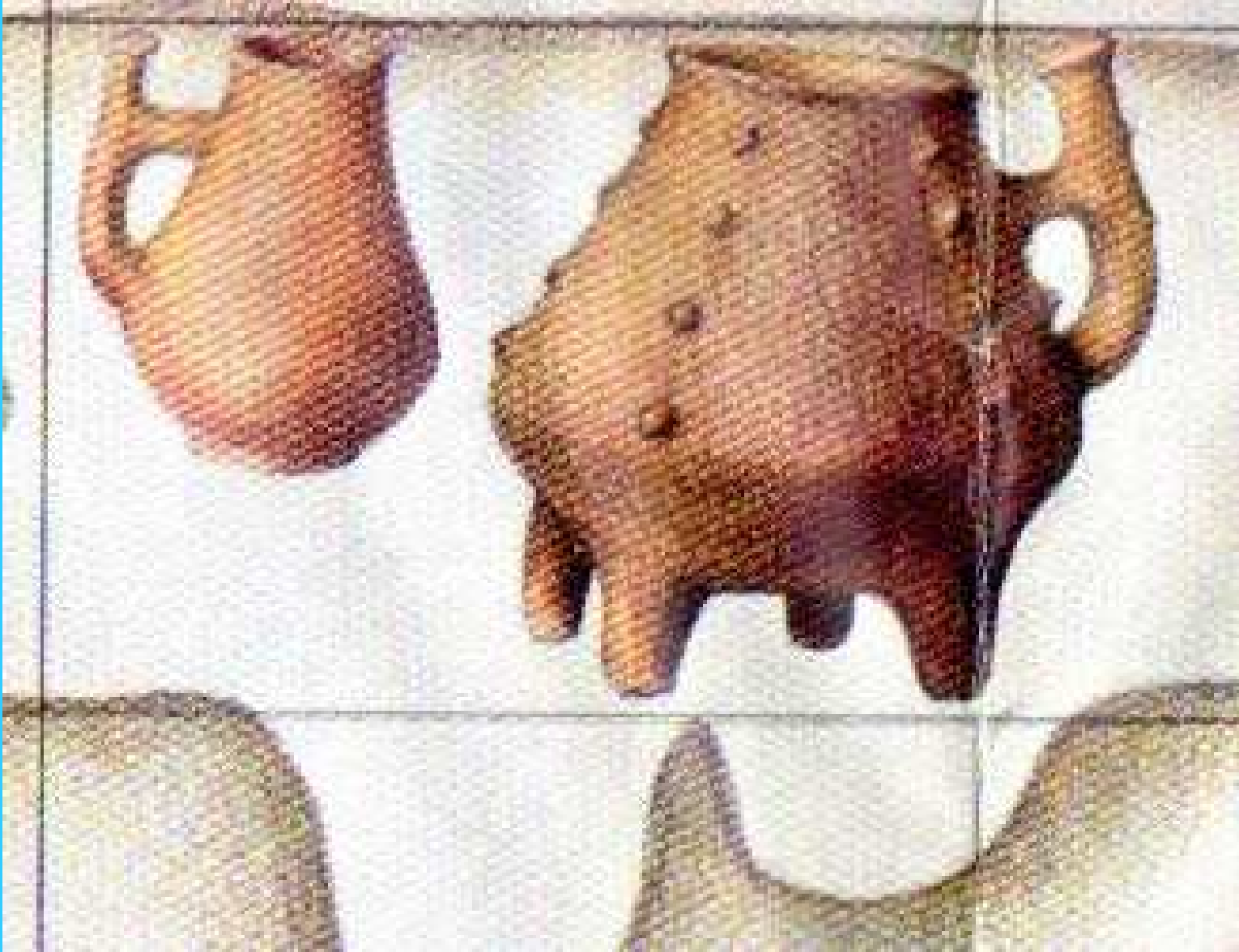
eponymní lokalita: Grad-Starčevo, situována na říční terase levého břehu Dunaje

1. výzkum: 1931-1932, další 1969-1970 (Garašanin, Ehrich)

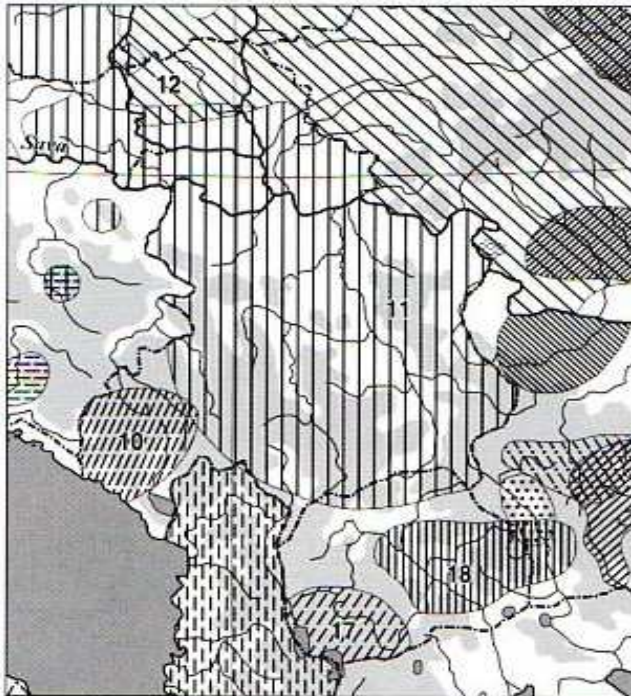
bývalá Jugoslávie, Makedonie (nejstarší neolit)

YU, MK

Jugoslawien

Makedonien

(*Nikola Tasić, K. 9–27; Marija Jovanović, K. 25–27*)

Karte 9a (±5900–±5550 B.C.)

12 Kőrös $\mathcal{L}$ (*Brukner B. 1968, 1971a*)

11 Starčevo $\mathcal{L}$ (*Garašanin D. 1954; Garašanin M. 1973; Dimitrijević S. 1969*)

18 Anzabegovo $\mathcal{L}$ (*Korošec J. – Korošec P. 1973; Gimbutas 1976*)

17 Veluška-Porodin $\mathcal{L}$ (*Grbić et al. 1960; Sanev 1994*)

10 Cardium-Impresso-Starčevo $\mathcal{L}$ (*Marković 1985*)

k. Vinča (5300-5000 B.C.)

Starčevsko-krišský komplex se diferencuje
Srbsko, západní Rumunsko – komplex Vinča

Vinča – Turdas

Vinča – Pločnik

1. výzkum: 1908-1934 (Miloj Vasić)

1978 a další léta (Milutin Garašanin, Dragoslav Srejović)

Lokalita: několik vrstev, kulturní vrstva 9,5 metru (neolit – středověk

neolitická vrstva má 9 horizontů, nejstarší je Starčevo, další Vinča

k. Vinča: starší fáze s menšími domy, jedna místnost

mladší fáze nárůst velikosti, 3-4 místnosti, někdy zdobené malbou,
uvnitř pece a ohniště

tvarově značně diferencovaná keramika

velmi hojné jsou plastiky, převážně ženské, rovněž zoomorfní plastika
a zoomorfní nádoby

Kultura Vinča (mapa rozšíření)

